

ЕМПАТІЙНА ПОВЕДІНКА ВЧИТЕЛЯ ЯК ЗАПОРУКА ПРОФЕСІЙНОГО УСПІХУ

Максим О.В. Емпатійна поведінка вчителя як запорука професійного успіху. В статті розглядається здатність вчителя до педагогічної емпатії в контексті гуманізації навчально – виховного процесу. У структурі здатності вчителя до налагодження повноцінних взаємовідносин з учнями важливе місце належить його вмінню постійно підтримувати продуктивні мотиви дій дитини, педагогічно правильно ставитись до її успіху й особливо-невдач. Якщо цю здатність пов'язували, як правило, із знанням певних конкретних методик навчання то попередні данні, зокрема одержані нами, свідчать, що для налагодження повноцінної навчальної взаємодії, крім володіння методиками, потрібна здатність вчителя до педагогічної емпатії. Таке проникнення, відтворення й розуміння внутрішніх станів іншої людини, співчуття та співпереживання виступають необхідною умовою формування гуманістично орієнтованої особливості взагалі, а вчителя в першу чергу. Автор виокремлює спрямованість емпатійних дій педагога, які мають на меті попереджати та корегувати психічні стани учнів.

Ключові слова: взаємодія, гуманізація, емпатійна поведінка, психічні стани, просоціальна поведінка

Максим О.В. Эмпатийное поведение учителя как залог профессионального успеха. В статье рассматривается способность учителя к педагогической эмпатии в контексте гуманизации учебно - воспитательного процесса. В структуре способности учителя к налаживанию полноценных отношений с учениками важное место принадлежит его умению постоянно поддерживать продуктивные мотивы действий ребенка, педагогически правильно относиться к ее успеху и особо неудач. Если эту способность связывали, как правило, со знанием определенных конкретных методик обучения то предварительные данные, в частности полученные нами, свидетельствуют, что для налаживания полноценной учебной взаимодействия, кроме владения методиками, нужна способность учителя к педагогической эмпатии.

Такое проникновение, воспроизведение и понимание внутренних состояний другого человека, сострадание и сопереживание выступают необходимым условием формирования гуманистически ориентированной особенности вообще, а учителя в первую очередь. Автор выделяет направленность эмпатийных действий педагога, которые имеют целью предупредить и корректировать психические состояния учащихся.

Ключевые слова: взаимодействие, гуманизация, эмпатийное поведение, психические состояния, просоциальное поведение

Постановка проблеми. Сучасні умови життя та діяльності людини в Україні характеризуються кардинальними змінами в сфері економіки, соціальних ситуаціях та освіті.

Початкова школа - важливий етап у житті школярів, оскільки саме в цей період відбувається перебудова свідомості дитини, її емоційної сфери, соціальна та психологічна адаптація до умов школи.

Посилення явищ дезадаптивного характеру в навчально-виховному процесі пов'язане із збільшенням не прогнозованих критичних ситуацій у повсякденному житті, особливо, як свідчить практика роботи школи, вони загострюються в момент вступу до школи, період первинного засвоєння вимог, які висуває нова соціальна ситуація.

Водночас психологічні характеристики молодшого шкільного віку можна вважати найбільш сензитивними до навчально-виховних впливів, що робить можливим проведення ефективної роботи з профілактики й корекції соціальної дезадаптації учнів початкової школи.

Сьогодні від 15 до 54% дітей відчувають яскраво виявлені психологічні труднощі при адаптації до шкільного життя (Н.В.Вострокутова, В.О.Гур`єва, Р.В.Овчарова, Т.Ю.Юспенська та ін.). Рівень дезадаптації школярів і форми її виявлення коливаються від незначних мотиваційних і поведінкових порушень до повної відмови відвідувати школу. На момент вступу до школи і період первинного засвоєння вимог, які висуває нова соціальна ситуація, зростає поширеність невротичних реакцій, нервово-психічних та соматичних розладів порівняно з дошкільним віком (Ю.Ф.Антропов, В.О.Гур`єва, Ю.С.Шевченко та ін.). Серед найбільш універсальних проявів психічної дезадаптації називають невротичні порушення, невротичні реакції та психічні стани.

Аналіз психологічних та педагогічних досліджень свідчить про наявність тенденції росту кількості таких школярів (Є.М.Александровська, Л.В.Дзюбко, О.І.Захаров, Н.Ю.Максимова та ін.). Отже, є підстави констатувати поширеність цього негативного явища.

У той же час, спостерігається психологічна та методична неготовність вчителів базової школи до спеціальної роботи з цією категорією дітей, котра й досі лишається непоміченою. Саме це спричинює неоптимальну роботу значної частини вчителів із дезадапованими учнями. Отже, на часі є пошук психологічних факторів оптимізації взаємодії вчителя з молодшими школярами, що проходять процес адаптації до систематичного навчання.

Результати вивчення літературних джерел та практичного досвіду роботи навчальних закладів засвідчили, що одним з провідних факторів оптимізації роботи вчителя з учнями є педагогічна емпатія. В останні десятиліття дослідження проблеми емпатії приділяється велика увага (А.А.Меграбян, П.Я. Гофман, Т.П.Гаврілова, В.В.Абраменкова, М.В.Удовенко, Н.Н.Обозов), оскільки вивчення цього феномену має велике теоретичне і практичне значення. Розробка проблеми емпатії важлива для розвитку теорії особистості і міжособистісних взаємостосунків, оскільки без знання її механізмів неможливо зрозуміти сутність людини як суспільної істоти. У психологічній науці багато вчених у структурі професійно важливих якостей особистості педагога провідну роль відводять, насамперед, емпатії (Н.А.Амінов, Н.А.Янковська, І.М.Юсупов, Р.Мей та ін.). Низка вчених підкреслюють її комунікативний аспект (Л.В.Скрипко, К.Роджерс, Д.Даймонд, Р.Мей, І.М.Юсупов), інші акцентують увагу на терапевтичних властивостях (А.Е.Айві, Р.Мей, К.Роджерс, А.К.Бохарт, Дж.Іган), але усі поділяють спільну думку про те, що емпатія – це необхідна умова успішної професійної діяльності вчителя (В.Г.Панок, Є.С.Романова, Н.І.Чепелева, І.М.Юсупов та ін.). Справді робота вчителя не буде ефективною без наявності сформованого вміння розуміти внутрішній світ дитини й відгукуватись на його глибинні переживання, без здатності проинятись її труднощами й особистісними проблемами. Завдяки емпатії, яка характеризується здатністю до співпереживання, співчуття і забезпечується можливістю чуттєвого збагнення психічного стану учня.

Усе вище вказане свідчить про важливість вивчення педагогічної емпатії як важливої професійної якості.

Стаття має на меті розглянути структурні компоненти емпатійної поведінки вчителя молодших класів.

На сьогоднішній день широко розроблені методи емпатійного слухання (К Роджерс), програми соціально психологічного тренінгу емпатії школярів та підлітків (М.В.Удовенко). Однак їх аналіз показує, що проблема емпатії у зв'язку з педагогічною діяльністю і особистістю вчителя майже не вивчається, за винятком кількох робіт (С.Б.Борісенко, Р.Б. Карамуратова та ін.)

Недостатня розробленість даної проблеми зумовила наше звернення до проблеми емпатійної поведінки вчителя в світлі завдань гуманістичної освіти.

Основний матеріал дослідження. Вирішальну роль в успішності адаптаційних процесів учнів відіграє перший вчитель.. Ефективність взаємодії вчителя з учнями в адаптаційний період має прояв не тільки в успішності оволодіння ними навчальною діяльністю, а й тими психічними станами, що супроводжують цю діяльність. Наголосимо, що оптимальне здійснення адаптаційного процесу вимагає загальної позитивної модальності психічних станів школярів при помірній силі їх прояву. В той же час негативні емоційні стани справляють гальмівний та деформуючий вплив на загальний розвиток школяра. Отже, психологічним показником ефективності адаптивних дій вчителя виступають психічні стани учнів (М.Е.Зеленова, Л.М.Костина, О.О.Прохоров та ін.)

Вміння вчасно осягати психічний стан дитини є вкрай необхідною якістю вчителя початкової школи, експрес діагностикою яких може стати емпатійна поведінка вчителя. Вона спрямована на «осягнення», відтворення та розуміння станів учнів, корекцію несприятливих та актуалізацію позитивних станів, що сприяють підвищенню адаптивних можливостей особистості. Вона також є механізмом створення в класі атмосфери психологічної захищеності та конгруентності дітей, що зумовлює їх автономне особистісне розкриття.

Теоретичний аналіз проблеми дозволив розробити структуру емпатійної поведінки вчителя, яка має кілька рівнів прояву:

- а) акт емпатійного «осягнення»;
- б) просоціальне ставлення до психічних станів учнів;

Акт емпатійного осягнення того чи іншого виду. Актуальна в сьогоденні парадигма особистісно-орієнтованого навчання та виховання стверджує суб'єкт-суб'єктні відношення, де учень виступає як тотожний партнер співпраці з вчителем. Тотожність позицій означає визнання активної ролі дитини в процесі її навчання та виховання.

Принципово важливою умовою співпраці вчителя з учнем є здатність до проникнення у душевний світ дитини, мистецтво відчувати всі складні та тонкі нюанси її психіки, вміння бачити світ очима учня. Вчитель, спілкуючись із своїми учнями, повинен вміти, образно кажучи, «постояти у чужих черевиках», мати здатність подивитись на все навколо себе і на себе в тому числі, очима дітей.

Уміння педагога ставати на точку зору іншої людини, на думку В.Н.Козієва, знаходить своє вираження в таких характеристиках: доброзичливість та повага до дітей, чутливість та дбайливість, інтерес до життя учнів, відповідальність та вірність своїм обіцянкам, спостережливість та співучасть, емоційна чутливість та розуміння, тактовність та уміння рахуватись з думками учнів.

Емпатійна поведінка вчителя служить у емпатійному процесі механізмом оцінки та корекції психічного стану дітей, механізмом створення психологічного клімату у класі в цілому, засобом, який забезпечує успіх у взаємовідносинах із дітьми.

Головною ознакою емпатійної поведінки вчителя є уміння педагога бачити учня, розуміти його психічний стан, здатність з високою вірогідністю передбачати подальшу поведінку і розвиток цього учня.

Розглядаючи процес взаємодії педагогів з учнями, Ф.М.Рахматуліна та А.Т.Курбанова відмічають передкомунікативне орієнтування вчителя в ситуації спілкування, тобто орієнтування в часових та просторових його умовах, а також у співрозмовниках. Ці уміння являють собою здатність фіксувати за зовнішніми проявами, мовою, мімікою, пантомімікою психічні стани та певні риси особистості учня.

Таким чином, першим кроком емпатійної поведінки вчителя є осягнення психічного стану учнів.

Відправною точкою емпатійного осягнення є емпатогенна ситуація (психічний стан учня), яка обумовлює функціонування механізму емоційного зараження, а це призводить до споглядання, сприйняття, бажання зрозуміти стан учня. «Зараження характеризує багато в чому підсвідому вільну схильність індивіда до визначення психічних станів. Воно відбувається не через пасивне споглядання і більш-менш усвідомлене прийняття зовні очевидних зразків поведінки, а через передачу психічного настрою, що має великий емоційний заряд, через нагнітання почуттів та пристрастей» (Л.П.Виговська).

Для того, щоб осягнути психічний стан учнів, вчитель повинен «читати по обличчю», позі, тобто вміти розуміти експресивні прояви учнів, які відображають їхні психічні стани.

Учень, що переживає той чи інший психічний стан – задоволення, радість, втому, тривогу і т.п. – мимоволі відбиває його у своїй зовнішності. Змінюється вираз обличчя, очей, з'являються сльози або посмішка, змінюється осанка, посилюється жестикуляція. Прояв таких станів простежується вже в домовному періоді життя дитини.

У процесі соціалізації, засвоєння правил поведінки відбувається і трансформація експресії почуттів. Спочатку спонтанні емоції частково скеровуються і контролюються. Цьому сприяє соціальний контроль і правила, які унормовують форми та інтенсивність виявів почуттів. З дитинства дітей вчать, що соромно плакати через незначний біль, відкрито демонструвати свій страх. Звідси, на думку П.М.Якобсон, і з'являється «..стриманий, прихований страх, який ми можемо прочитати на обличчі маленького школяра при зустрічі, наприклад, з великою невідомою собакою і т.д. Відбувається свідоме регулювання виразу того чи іншого почуття, підведення виразу під соціально прийнятну форму». Таке регулювання призводить до самоконтролю виразу своїх почуттів. Однак воно може мати різні цілі, наприклад, вплив на інших людей, привертання до себе уваги, викликання співчуття і т.д. Таким чином, конкретні цілі, які включені в процес спілкування з людьми, впливають на характер виразу почуттів та на процес розрізнення цих почуттів.

Слово, як відомо, є одним з найважливіших елементів експресії. За допомогою слів людина може передати відтінки чи не усього розмаїття переживань. Емоційний стан передається не стільки змістом слова чи висловлювання, скільки способом інтонування слів, їх відтінками, тембром голосу і т.д. Саме тому вчителю, який прагне зрозуміти учня, переймаючись до нього симпатією чи співпереживанням, необхідно звертати увагу саме на такі особливості процесу спілкування. Вчитель, який цілеспрямовано або ж мимоволі прислуховується до інтонації, висоти, сили, темпу та ритму мови учня і визначає його емоційний стан, сам може перейнятися тим самим настроєм.

Особистість висловлює себе не лише мовою, але й так званими виразними рухами обличчя (міміка) та всього тіла (пантоміміка). Можливість пізнання особистості шляхом сприйняття її виразних рухів визнається багатьма вченими та практиками. Велике значення виразним рухам в пізнанні

особистості надавав П.П.Блонський, якому належить одна із перших спроб піддати аналізу основні виразні рухи обличчя (міміка).

Адекватне розуміння характеру психічного стану та особливостей учнів ускладнюється тим, що мова емоцій дуже складна і мінлива. Наприклад, ті ж самі емоційні стани можуть виявлятися широким спектром виразних рухів, і, навпаки, ті ж самі зовнішні прояви можуть відповідати різним переживанням. Додаткові труднощі виникають у педагога в зв'язку з тим, що експресія (особливо молодших школярів) не тотожна виразним реакціям дорослих. «В шкільні роки саме проходить становлення виразної мови емоцій, і це необхідно враховувати педагогу, тому що вміння правильно розуміти душевний стан, емоційний світ школяра. – важлива умова для подальшого моделювання його особистості» (Ф.М.Рахматуліна, А.Т.Курбанова та ін.).

Ускладнення процесу розрізнення почуттів відбувається ще й тому, що часто учні не прагнуть до того, щоб зробити свої почуття та переживання доступними іншим. П.М.Якобсон з цього приводу пише, що часто відбувається саме зворотний процес, тобто виникає бажання приховати, завуалювати свої дійсні переживання. Мотиви можуть бути різні: сором`язливість, страх перед кепкуванням, який може глибоко поранити людину. Цим викликане, наприклад, намагання підлітків приховувати свої почуття; вони бояться, що переживання буде дешифроване і через це стане предметом обговорення. Цей страх призводить до зміни почуттів, до їх приховування, до їх навмисного неадекватного висловлювання.

Складнощі у впізнаванні почуттів можуть бути пов'язані також з індивідуальними особливостями учнів. Якщо інтенсивні форми експресії почуттів можуть бути притаманними для одних дітей через особливість їхнього темпераменту, характеру виховання, то для інших учнів вони уявляються зовсім незвичними і сприймаються як відхилення від норми поведінки.

Процес осягнення психічних станів, оволодіння мовою експресії складається з багатьох змінних, і задля оволодіння вмінням читати і розуміти почуття дітей вчителю необхідно розвинути у собі низку вмінь, набути достатнього досвіду.

У психологічній літературі виділяють особистісні якості, що пов'язані з розвитком у педагога емпатії – здатності «педагога ідентифікувати... себе з учнем (відчуваючи, звичайно, відмінність себе від іншого), стати на його позицію, поділяти його інтереси та турботи, радощі та сум, побачити очима дитини хвилюючі її проблеми, її взаємовідносини з іншими учнями»(Т.П.Гаврилова).

В.С.Грехнев розглядає педагогічну ідентифікацію як «встановлення між суб'єктами взаємодії, специфічного неусвідомленого зв'язку, змістом якого є безпосереднє переживання суб'єктом того чи іншого ступеня ототожнення з учнем».

Поява у вчителя потреби в усвідомленні своїх почуттів, аналізі ситуації забезпечується здатністю до особистісної рефлексії. Ю.М.Кулюткін характеризує її як «процес відображення одною людиною (вчителем) внутрішньої картини світу іншої людини (учня). Вчитель має бути здатним ставати на точку зору учня, передбачати можливі труднощі, розуміти, як учень сприймає певну ситуацію, пояснити, чому учень діє саме так».

Об'єктом рефлексії може виступати і педагогічна діяльність у контексті проблемної педагогічної ситуації. У цьому випадку вчитель, керуючись певною метою (розв'язання конфлікту), осмислює (діагностує) психічний стан та мотиви поведінки учня, класу та сутність проблеми. Важливим є осмислення вчителем також своїх власних мотивів, адже це дозволяє запобігти необдуманій або стереотипній реакції.

Рефлексія в педагогічній діяльності невіддільна від перцепції. В основі розуміння людини людиною, як доведено, лежать перцептивні здібності педагога. Про цінність перцептивних здібностей педагога свідчать дослідження, виконані В.О.Сухомлинським та його послідовниками.

На думку В.О.Сухомлинського, щоб навчитись перцептивному спілкуванню, необхідні спеціальні "емоціогенні ситуації". Суть цих ситуацій полягає у вивченні мистецтва співпереживання, розуміння найтонших рухів душі іншої людини, виявів емоційної чуйності у різних життєвих умовах. Видатний педагог пропонує для цього не тільки використовувати багатство життєвих ситуацій, але й створювати їх штучно. Це дуже важливо для виховання емоційної культури, специфічної для педагога чуйності до власної особи та особи учня.

Чимало уваги приділяв цій проблемі В.В.Знаков, який вважав, що процес розуміння залежить не тільки від здатності кожного суб'єкта адекватно визначати ті психологічні особливості партнера, що характеризують його як особистість і можуть виявлятися у різних ситуаціях (наприклад, риси

характеру). Автор вважає, що найважливішим є вміння визначати, як саме ці особливості перетворюються у ціннісно-смыслову позицію партнера. Крім того, у осягненні психічних станів вчителі проявляють різну чуттєвість або здатність до емпатії. Одні вчителі легко, при ледь помітних рухах відчують стан людини, в той час як інші не відгукуються емоцією навіть на такі сильні виразні жести, як, наприклад, плач, вигук і та. ін. Пояснюється така поведінка не лише характером впливу виразних рухів на того, хто сприймає таку інформацію, або бажанням однієї людини сприйняти психічний стан іншої і співпереживати їй, але й ступенем стійкості, просоціального ставлення та ціннісних орієнтацій учителя.

Просоціальне ставлення вчителя до психічних станів учнів. Наступним компонентом, від якого цілком залежить подальша реалізація структурних компонентів педагогічної емпатії, є просоціальне ставлення, тобто розвиненість загальної позитивної установки суб'єкта на інших людей. За визначенням Л.П.Виговської, Я.Рейковського, просоціальне ставлення – це небайдуже, позитивне відношення до переживань, проблем іншої людини.

Просоціальне ставлення залежить від ціннісних орієнтацій особистості, а саме – від орієнтації особистості на іншу людину як цінність, тобто прийняття іншої людини як цінності. Іншими словами, просоціальне ставлення визначається ступенем суб'єктивної значущості у системі цінностей індивіда іншої людини, потребою жити для інших людей та бути їм потрібним.

Результати пізнання психічного стану іншої людини особистістю та характер її власного відгуку на ті стани у більшій мірі залежить від мотивів, що є провідними для особистості під час її спілкування з іншими людьми, та не в меншій мірі вони залежать від стійкості цих мотивів.

Як відмічає О.О.Бодальов, характер провідної для людини мотивації у актах спілкування з іншими людьми та її альтруїстична або егоїстичне підґрунтя впливають на форми емпатії (співпереживання та співчуття) та особливості її прояву стосовно різних психічних станів іншої особистості.

З двох форм емпатії – співчуття та співпереживання, більш безпосередньою та більш імпульсивною формою є співпереживання особистістю почуттям іншого, з яким вона спілкується. Але фактично – це переживання людиною власного дискомфорту, власних почуттів (спрямованість на себе). На відміну від співпереживання, співчуття – це переживання з приводу почуттів іншого. Тут, перш за все, відображаються негаразди іншої людини і при цьому переживаються суб'єктом «безкорисливо» (спрямованість на іншого).

Співчуття, окрім його більшої усвідомленості та узагальненості, відрізняється, на думку О.О.Бодальова, Т.П.Гаврилової, від простого співпереживання і ще більшої ініційованості його мотивацій, за якою стоять засвоєні особистістю норми гуманістичної моралі.

Виходячи з уявлень про різний характер спрямованості особистості у спілкуванні на себе або на іншого, індивід може бути у більшій мірі орієнтований на власні інтереси та потреби або на інтереси та потреби іншого. Тоді в першому випадку стосовно партнера він буде відчувати співпереживання, а у другому – співчуття. Інакше кажучи, в основі співпереживання лежить потреба у власному благополуччі, в основі співчуття–потреба у благополуччі іншого. Предметом співпереживання є сам індивід, а предметом співчуття – інша людина (Гаврилова Т.П.).

Якщо у індивіда не сформоване небайдуже, позитивне ставлення до переживань, проблем іншого, то й емпатичні переживання такого індивіду нестійкі. У одній ситуації та стосовно до одних об'єктів він буде відчувати співпереживання, а в іншій ситуації та стосовно інших об'єктів він буде відчувати співчуття.

Якщо ж просоціальне ставлення стійке, то можна спостерігати здатність індивіду однаковим чином реагувати співчуттям у різних ситуаціях на переживання різних суб'єктів (Виговська Л.П., Гаврилова Т.П.).

М.Й.Боришевський, даючи характеристику просоціального ставлення вчителя до свого вихованця, наголошує на тому, що треба підкреслити такі моменти:

- 1) загальна позитивна внутрішня установка вчителя на сприймання дитини,
- 2) прагнення зрозуміти її потреби і інтереси,
- 3) постійне сприяння розвитку дитини як того, що становить основу її загальнолюдської сутності, так і того, що визначає її своєрідність, неповторність, тобто того, завдяки чому дитина стає індивідуальністю.

Необхідність просоціального ставлення, важливість загальної позитивної установки вчителя на учня, визнання його безумовної цінності особливо підкреслюється представниками гуманістичної психології – К.Роджерс, А.Маслоу, В.О.Сухомлинський.

Розглядаючи якості, що необхідні для вчителя-фасилітатора, К.Роджерс робить акцент на «безумовному», повному прийнятті вчителем учня таким, яким він є. Це заохочення, прийняття, довіра, які є вираженням внутрішньої впевненості вчителя в здібностях і можливостях кожного учня.

Роботу вчителя можна порівняти з діяльністю терапевта, що не формує людину заново, а допомагає учневі знайти у собі те позитивне, що в ньому є, але або спотворене, або сховане (К.Роджерс). Автор підкреслює, що справжній вчитель повинен бути чутливим та сприйнятливим щодо особистісних особливостей учня, до його переживань. Якщо вчитель без вагомих підстав тепло ставиться до учня, радіє його успіхам, одне це може звести до мінімуму неспокій та страхи учня, його захисні реакції та сприяти розвитку та самоактуалізації його особистості. «Ти мені подобаєшся», а не «ти мені сподобаєшся, якщо будеш поводитись отак і отак». К.Роджерс назвав це ставлення «безумовне позитивне ставлення», оскільки воно не потребує як умови якогось успіху, що необхідний для прояву такого ставлення. «Я маю на увазі, що він не просто приймає учня, якщо той поводить себе належним чином, та не схвалює його, коли той поводить себе інакше. Це означає, що позитивні почуття вчителя, котрі він демонструє, не обмежені ніякими умовами та оцінками» (К.Роджерс).

К.Роджерс описує фасилітативні професійно-особистісні установки, реалізація яких в процесі педагогічної взаємодії створює атмосферу прийняття учня, сприяє встановленню гуманістичних, співтворчих стосунків:

- готовність бути поруч з ним в процесі його переживань, не втручаючись до його внутрішнього світу,
- дозвіл іншій людині бути такою, яка вона є: «Я не буду спростовувати тебе»,
- увага до почуттів та думок іншої людини та готовність їх почути,
- готовність шанувати рішення іншої людини, «знайдену нею правду»,
- готовність до підтримки іншого, при цьому залишаючись самим собою, розуміючи, що цінності і системи поглядів можуть не співпадати,
- готовність до спокійного, примірюючого ставлення до значущості власних поглядів та реакцій для іншої людини,
- готовність ділитися власними цінностями і поглядами, сприяючи можливості розуміння себе іншою людиною,
- готовність до відкриття і прийняття нового досвіду.

Акцент на прийнятті особистості підопічного й забезпечення сприятливого психологічного клімату, «атмосфери прийняття» робить А.Маслоу. Його позиція багато в чому нагадує «безумовне позитивне ставлення» до клієнта, конгруентність, відкритість та турботливість, притаманні психотерапевту, що діє за концепцією К.Роджерса.

А.Маслоу підкреслює, що замість тиску на дитину, створення навколо неї атмосфери прийняття, призводить до зменшення страху, тривоги та захисних реакцій дитини до мінімуму. Автор твердить, якщо ми хочемо бути помічниками, консультантами, вчителями, керівниками чи психотерапевтами, необхідно приймати людину такою, якою вона є, допомагаючи їй дізнатися, якою людиною вона вже є, та якими потенціями вона володіє, а також - чи можна надбудувати над тим, що в неї вже є (А.Маслоу, 1981).

Принцип поважного ставлення до людської гідності, виховання довірою є одним з основних принципів педагогічних поглядів В.О.Сухомлинського. «Довіра, – пише В.О.Сухомлинський, – найбільш зрозуміле для вихованця будь-якого віку вираження поваги до його людської гідності».

Зазначені відносини, окрім встановлення позитивного емоційного клімату в класі, передбачають скорочення педагогічної дистанції між вчителем та учнями. Вчитель, здатний створити атмосферу довіри у взаємодії з учнями, виступає не у ролі наставника, а у ролі дорослого, що може допомогти порадою та дією у багатьох важливих для учня ситуаціях, котрі часто виходять за межі навчальної взаємодії. Конфіденційні відносини можуть втратити цінність та перетворитися у «запобігливі» відносини. Це відбувається у випадку невинного скорочення педагогічної дистанції аж до «панібратства». Складність у встановленні відносин для вчителя полягає в тому, що вони, з одного боку, потребують скорочення педагогічної дистанції, а з іншого, в кожному конкретному випадку, необхідно визначити міру такого психологічного наближення учня.

Стійка позитивна установка вчителя на дитину як на особистість знаходить своє вираження у педагогічному такті вчителя.

Джерелом психолого-педагогічного такту є повага до дітей та любов до них. Якщо вчитель не

поважає учня або байдужий до нього, то йому важко дотримуватись необхідної тактовності у відносинах з ним. Лагідний підхід до дітей, уміння зрозуміти їхні психічні особливості та звички, уважне ставлення до потреб і навіть смаків дітей характеризує тактовних вчителів. Психолого-педагогічний такт вимагає від вчителя вміння передбачити, як його зауваження, оцінку, вимогу і т.п. сприймуть учні, яким вони адресовані. Педагог має фіксувати настрій, почуття і переживання учнів до того, як він може застосувати до них той чи інший метод впливу. До учнів слід ставитись з такою самою, а в багатьох випадках ще з більшою обережністю та делікатністю, ніж до дорослих.

Але треба звернути увагу на те, що педагогічний такт має і свою специфіку. Аби стати тактовним, недостатньо засвоїти лише педагогічні правила чи прийоми. Психолого-педагогічний такт – це постійна творчість вчителя. Стійкість просоціального ставлення мотивує побудову учбової взаємодії на засадах діалогу та реалізацію його суб'єкт-суб'єктної природи.

Таке спілкування характеризується тотожністю психологічних позицій тих, що беруть участь у спілкуванні, активністю двох сторін. При цьому кожна сторона не тільки зазнає вплив, а й сама на рівному ступені впливає на іншу. Суб'єкт-суб'єктній взаємодії характерне взаємне проникнення у світ почуттів та переживань одне одного, готовність стати на точку зору іншої сторони, прагнення до співчуття, співпереживання, співдії.

Ідея суб'єкт-суб'єктної форми контактів педагога з учнями пронизує всю педагогічну систему В.О.Сухомлинського. Необхідною умовою виховуючого навчання він вважав уміння входити до внутрішнього світу дитини. За його переконанням, проникнення до душевного світу можливо крізь глибоке розуміння, осягнення, крізь емоційне співпереживання. «Мудра влада педагога – це перш за все здатність все зрозуміти».

Дані одержані в дослідженні, будуть покладені в основу розробки програми психолого – педагогічного тренінгу педагогічної емпатії для вчителів молодших класів.

Список використаних джерел:

1. Амонашвили Ш. А. Воспитание человечности // Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Книга для учителя. – К. : Освіта, 1991. – 111 с.
2. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя / Н.В. Кузьмина –Л., 1985. – 32 с.
3. Навчальний процес у вищій педагогічній школі: Навч. посіб. / За заг. ред. акад. О. Г. Мороза. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 337 с.
4. Основи педагогічної творчості та майстерності / за заг. ред. Н. В. Гузій. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 168 с.
5. Роджерс К. Р. Вопросы, которые я бы себе задал, если бы был учителем // Семья и школа – 1987. – № 10. – С. 22-24.
6. Сухомлинский В. О. Выбранные творения: В 5-ти тт. – Т. 2. – Киев : Радянська школа, 1976. – 670 с

Spysok vykorystanykh dzherel:

1. Amonashvili Sh. A. Vospitanie chelovechnosti // Amonashvili Sh. A. Psihologicheskie osnovy pedagogiki sotrudnichestva: Kniga dlya uchitelya. –K. : Osvita, 1991. – 111 s.
2. Kuzmina N.V. Sposobnosti, odarennost, talant uchitelya / N.V. Kuzmina –L., 1985. – 32 s.
3. Navchalniy protses u vischly pedagogichnly shkoll: Navch. poslb. / Za zag. red.akad. O. G. Moroza. – K. : NPU Im. M. P. Dragomanova, 2001. – 337 s.
4. Osnovi pedagogichnoyi tvorchosti ta maystemosti / za zag. red. N. V. Guzly. – K.: Vid-vo NPU Imeni M.P. Dragomanova, 2008. – 168 s.
5. Rodzhers K. R. Voprosyi, kotoryie ya byi sebe zadal, esli byi byl uchitelem //Semya i shkola – 1987. – 10. – S. 22-24.
6. Suhomlinskiy V. O. Vibrani tvori: V 5-ti tt. – T. 2. – KiYiv : Radyanska shkola, 1976. – 670 s

Maksym, O.V. Teachers' empathetic behavior as a guarantee of professional success. *The article examines teachers' ability to pedagogical empathy in the context of the educational process humanization. Teachers' ability to support productive motives of children's actions, to have pedagogically correct attitudes to children's success and, especially, failures is ranked highly in the structure of teachers' ability to establish full-fledged relations with pupils. This ability is associated, as a rule, with knowledge of certain specific teaching methods; but the preliminary data, in particular, obtained by us, indicate that, in addition to mastered method, teachers' ability to pedagogical empathy is needed in order to establish full-fledged educational interactions. Such insight, reproduction and understanding of another person's internal states, compassion and empathy are the necessary condition for formation of a humanistic-oriented person in general, and a teacher first and foremost. The author highlights the orientation of a teacher's*

empathy actions aimed at preventing and correcting pupil's mental conditions.

Key words: *interaction, humanization, empathic behavior, mental states, pro-social behavior*

Відомості про автора

Максим Ольга Василівна, науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна

Maksym, Olha V., researcher, lab. of psychology of maladjusted adolescents, G.Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: maksiola@gmail.com